

Tijdschrift voor **Nederlandse**
Kerkgeschiedenis

jaargang 26 | nr. 4 | december 2023

Marius de Kok | **'Gaan waar de mannen gaan'**
Peter-Ben Smit | **Een welkom belijdenisgeschenk van katholieke hand**
Hans Rutten | **Een spoor van gerechtigheid**
Wolfgang Breul | **Het geheim van het geloof**

Tijdschrift voor Nederlandse Kerkgeschiedenis (TNK)

Tijdschrift voor Nederlandse Kerkgeschiedenis (voorheen: *Kerktijd*) verschijnt vier maal per jaar (maart, juni, september, december). TNK is een uitgave van de Vereniging voor Nederlandse Kerkgeschiedenis en wordt kosteloos aan de leden toegezonden. Voor niet-leden is dit nummer te bestellen voor €5 (exclusief porto- en administratiekosten) bij het secretariaat van de VNK. Zij die in de loop van een kalenderjaar lid van de VNK worden, ontvangen ook de eerder dat jaar verschenen nummers.

Redactie

prof. dr. S. [Sabine] Hiebsch, Amsterdam, voorzitter; dr. R. [Renske] Hoff, Utrecht, secretaris; I. [Iris] Busschers MA, Tuk; M. [Mirjam] Hofman MA, Kampen; dr. G.J. [Gert] van Klinken, Zwolle; M. [Marius] de Kok MA MSc, Leerdam; dr. J.W. [Jo] Spaans, Leiden.

Brede redactie

prof. dr. P.H.A.M. [Paul] Abels, Gouda; drs. E.H. [Guus] Bary, Wijchen; dr. J.W.J. [Joep] van Gennip, Zeist; dr. H.J. [Jacqueline] Borsje, Amsterdam; dr. P.H. (Peter) van Dam, Amsterdam; dr. A.C. (Anique) de Kruijf, Gouda; dr. S. (Silke) Muylaert, Amsterdam.

Kopij

Artikelen en mededelingen zenden naar kopijtnk@gmail.com. Boeken ter bespreking zenden aan M. de Kok MA MSc, De Lormstraat 15, 4143 GW Leerdam (06-43861872, mariusdekok@gmail.com). Aanwijzingen voor de kopij op de website van de VNK.

Advertenties

Opgaven van advertenties en aanvragen van tarieven richten aan Verloop Drukkerij, Postbus 33, 2950 AA Alblasserdam (078-6912899, www.verloop.nl).

Vereniging voor Nederlandse Kerkgeschiedenis (VНК)

De Vereniging voor Nederlandse Kerkgeschiedenis (VНК), opgericht 27 mei 1989, fungeert als landelijk platform voor geïnteresseerden in de Nederlandse kerkgeschiedenis. De VНК profileert zich breed en is toegankelijk voor een ieder met kerkhistorische belangstelling.

Bestuur

Dr. A.A.M. [Arnold] Smeets, Utrecht, voorzitter; drs. C. [Christiaan] Ravensbergen, Amsterdam, secretaris; dr. W.G. [Wim] Visser, Sommelsdijk, penningmeester; dr. M. [Mathilde] van Dijk, Groningen; drs. T.G. [Tanja] Kootte, Vleuten; prof. dr. P.B.A. [Peter-Ben] Smit, Amsterdam; prof. dr. M.G.K. [Mirjam] van Veen, Diepenveen; dr. H. [Huib] Uil, Zierikzee; dr. M.L. [Martin] van Wijngaarden, Rotterdam.

Lidmaatschap

De contributie van de VНК bedraagt € 30 per jaar, voor leden in het buitenland € 35 (inclusief incassokosten), na ontvangst van een factuur te storten op ING-rekening NL28 INGB 0005 9652 10 t.n.v. Vereniging voor Nederlandse Kerkgeschiedenis, Sommelsdijk. Nieuwe leden kunnen zich aanmelden bij het secretariaat, Haarlemmer Houttuinen 65a, 1013 GM Amsterdam (020-4234482, kerkgeschiedenis@gmail.com). Het lidmaatschap wordt elk jaar met een jaar stilzwijgend verlengd. Opzegging van het lidmaatschap dient te geschieden voor **1 december** voorafgaand aan het jaar van opzegging.

www.nederlandsekerkgeschiedenis.nl

ISSN 1388-3038

©2023 VНК. Niets uit deze uitgave mag, op welke wijze dan ook, worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

Inhoud

139	Marius de Kok
'Gaan waar de mannen gaan'
141	Peter-Ben Smit
Een welkom belijdenis-geschenk van katholieke hand
147	Hans Rutten
Een spoor van gerechtigheid
153	Wolfgang Breul
Het geheim van het geloof
161	Boekrecensies
167	Koenraad Ouwens
Impressie van de Dag van de Nederlandse Kerkgeschiedenis

Een spoor van gerechtigheid

Diaconie in de rooms-katholieke kerk in Nederland 1965-2022

Het in werking treden van de Algemene Bijstandswet (1965) markeerde niet alleen een succesvol slot van een reeks sociale zekerheidswetten. De christelijke confessies zagen hun aloude praktijken van 'armenzorg' – naast eredienst en verkondiging *raison d'être* van hun kerkelijk bestaan – definitief devalueren tot goedbedoeld, marginaal en vrijblijvend weldoen.¹

Dit artikel beschrijft in grote lijnen het ontstaan en de ontwikkeling van een katholieke diaconie als antwoord op deze vermeende overbodigheid van de rooms-katholieke kerk op sociaal-economisch terrein.

De voorgeschiedenis in het kort

Tot de invoering van de eerste nationale armenwet in 1854 kwam de zorg voor armen ten laste van de kerkgenootschappen, in samenwerking met plaatselijke charitatieve instellingen en lokale overheden in een bonte variëteit aan organisatie- en samenwerkingsvormen, aan uitvoeringsregels en -praktijken alsook normstellingen. Daarna lag de formele verantwoordelijkheid voor de armenzorg bij de kerken. De staat diende slechts een zeer basaal sociaal-economisch vangnet in stand te houden voor de uiterste noodgevallen waarin geen kerkelijke bijstand mogelijk was. De kerkelijke vormen van armenzorg konden echter de groeiende sociale problemen vanwege de steeds toenemende industrialisatie in de negentiende eeuw geen halt toeroepen. Men kreeg er geen grip op, omdat in alle breedte

KVP prominente en eerste vrouwelijke minister Marga Klompé tijdens de behandeling van de nieuwe Bijstandswet in de Tweede Kamer (1963). Bron: Wikimedia Commons, Free Media.

de hulp (bijvoorbeeld door de eind negentiende eeuw rond de honderdvijftig gespecialiseerde zuster- en broedercongregaties) de traditionele structuur van 'bedeling' behield, met als manco's: geloof gedreven, willekeurig, ad hoc en ondoelmatig. Door het overwicht van confessionele partijen lukte het ook in 1912 nog niet ter verbetering een substantiële wijziging in de armenwet door te voeren. Pas na de noodgedwongen grootschalige hulpverleningsoperaties gedurende de Eerste Wereldoorlog kon de zorg zich geleidelijk aan professionaliseren totdat vanaf 1935 de kerkelijke armenzorg feitelijk aanvullend werd op de staatszorg.²

Katholieke armenzorg en de Sociale Kwestie³

Na de erkenning van de ineffectiviteit van de traditionele katholieke armenzorg, welke grote groepen arbeiders van de kerk vervreemde (ook genaamd de 'Sociale Kwestie'), trachtte paus Leo XIII in zijn Encycliek *Rerum Novarum* (1891) voor het eerst ruimte te maken voor sociale activiteiten van katholieken anders dan vormen van bedeling. De beginselen van een katholieke sociale leer doen hun intrede, maar tot en met de encycliek *Quadragesimo Anno*, die *Rerum Novarum* in 1931 moet actualiseren, blijft de kern van de boodschap dat alleen via een door de clerus geleid kerkelijk leven ook de maatschappelijke problemen op te lossen zijn.⁴ In Nederland kreeg dat de vorm van katholieke stands- en vakorganisaties; door de clerus geleide organisaties die in elk domein van de sociaal-economische werkelijkheid (gezin, opvoeding, onderwijs, woon- en arbeidssituatie) structurele armoede moesten helpen voorkomen (de 'verzuiling').⁵ Dit coöperatieve streven verliep na de Tweede Wereldoorlog steeds moeizamer door de zich technisch moderniserende samenleving en de toenemende sociaal-economische polarisatie tussen groepen. Rond 1960 bereikte het aantal katholieke maatschappelijke organisaties een hoogtepunt. Maar tegelijk is dan de sturende invloed van de katholieke geloofsleer en moraal op individuele gelovigen snel aan het afnemen in kracht. In hoog tempo maakt binnen organisaties op gebied van politiek, cultuur, sociaal beleid en gezondheidszorg confessionele binding plaats voor professionaliteit en doelmatigheid, en samenwerking tussen verwante organisaties uit andere zuilen.

Theologische grondslag van de caritas armenzorg

Aan de structuur van de katholieke armenzorg lag een theologie van caritas ten grondslag. Het individuele geloof van een mens in de liefde als genadegave van God is daarin de mogelijksvoorwaarde voor naastenliefde. Het geloof in een God die Liefde is, leidt tot het geloof dat God ook van andere mensen houdt (de naasten), en leidt in combinatie met de natuurlijke, altruïstisch opgevatte aard van de mens tot individuele daden van barmhartigheid (caritas). Die daden maken voor de ander de weg vrij naar eenzelfde individueel geloof en ervaring van Gods Liefde, waarna een geregeld kerkelijk leven wegvoert van de armoede. Barmhartigheid vindt plaats tussen individuen, niet tussen individuen en samenleving. Barmhartigheid is de intermenselijke actie van liefde tot leniging van directe nood, honger, dorst, naaktheid, dakloosheid, ziekte, gevangenschap. Ook in de verzuilde maatschappelijke organisaties lagen het kerkelijk leven en de individuele zorg voor elkaar aan de basis van het herstel van de door God gewilde harmonie tussen de standen. Het streven naar verandering van politieke en sociaal-economische structuren ten behoeve van de armen heeft in dit model eigenlijk geen plaats en is katholiek theologisch gezien géén daad van caritas. De hoofdlijnen van de structuur en theologische fundering van het 'caritas-model' is bijvoorbeeld helder terug te vinden in de sinds 1920 in Nederland ingevoerde schoolcatechismus die tot 1964 op alle katholieke scholen verplicht minutieus in het curriculum was geweest.

1965-1987: Armenzorg buiten de begane paden⁶

Voor Nederlandse katholieken viel de sociaal-economische aardverschuiving door de Bijstandswet nagenoeg samen met een theologische paradigmawissel in de verhouding God, mens, wereld die het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) initieerde. Een nieuwe centrale notie: 'de mens als beeld van God' doet zijn intrede in de katholieke sociale leer. In de steeds weer nieuwe omstandigheden van sociaal-economische ongerechtigheid, kiest de katholiek positie, gestuurd door het streven naar de waardigheid van alle mensen in hun individuele én sociale dimensie. De geleden hebbende en

Een nieuw gebod geef Ik u. Bemint elkander; zoals Ik u heb liefgehad, moet gij ook elkander beminnen. Hieraan zullen allen erkennen, dat gij mijn leerlingen zijt, wanneer gij elkander liefhebt. Joh. 13, 34, 35.

Oefening van Liefde.

5 409. Waarom moeten wij God boven alles beminnen?

Wij moeten God boven alles beminnen:

1. omdat Hij oneindig goed en oneindig beminnelijk is;
2. omdat Hij onze grootste Welddoener is.

4 410. Wanneer beminnen wij God boven alles? Wij beminnen God boven alles, wanneer wij zijn geboden geheel onderhouden.

3 411. Welke zijn de geboden, die wij moeten onderhouden?

De geboden, die wij moeten onderhouden zijn de tien geboden van God en de vijf geboden van de H. Kerk.

4 412. Hoe heeft Jesus Christus de geboden van God samengevat?

Jesus Christus heeft de geboden van God samengevat in deze woorden: „Gij zult de Heer uw God beminnen uit geheel uw hart, uit geheel uw ziel en uit al uw krachten en uw naaste gelijk uzelf”.

4 413. Wie zijn onze naaste?

Onze naasten zijn alle mensen, ook onze vijanden.

4 414. Waarom moeten wij onze naaste beminnen uit liefde tot God?

102

Wij moeten onze naaste beminnen uit liefde tot God, omdat God hem liefheeft.

Wat gij voor één van mijn geringste broeders gedaan hebt, dat hebt gij voor Mij gedaan. Mt. 25, 40.

5 415. Wanneer beminnen wij onze naaste als onszelf?

Wij beminnen onze naaste als onszelf, wanneer wij hem alle goed gunnen en hem behandelen, zoals wij zelf behandeld willen worden.

416. Hoe moeten wij als christenen onze liefde tot onze naaste tonen?

Wij moeten als christenen onze liefde tot onze naaste tonen door vooral bezorgd te zijn voor zijn bovennatuurlijk leven en hem in zijn geestelijke en tijdelijke nood bij te staan.

— Werken van barmhertigheid. —

6 417. Hoe moeten wij de niet-katholieken beminnen?

Wij moeten de niet-katholieken oprecht beminnen en wij behoren veel voor hen te bidden.

6 418. Wat leert Jesus ons te doen jegens onze vijanden?

Jesus leert ons aan onze vijanden alle beledigingen te vergeven, voor hen te bidden en hun zelfs kwaad met goed te vergelden.

Maar Ik zeg u: Bemint uw vijanden, en bidt voor wie u lasteren en vervolgen, opdat gij kinderen moogt zijn van uw Vader in de hemel. Mt. 5, 44, 45.

103

52/60

Artikelen over caritas uit Catechismus der Nederlandse Bisdommen: Bisdóm 's-Hertogenbosch (1948). Bron: Foto van pagina's uit papieren publicatie van Catechismus der Nederlandse Bisdommen: Bisdóm 's-Hertogenbosch (1948).

verrezen Christus als beeld bij uitstek van God, leidt de gelovige naar 'de arme' wiens nabijheid en strijd hem dichtert tot Christus brengt. Hier ligt een oorsprong van de latere bevrijdingstheologie en de 'optie voor de armen' als grondhouding van katholieken.⁷ Vaticanum II gaf bij deze nieuwe centrale notie ook de lekengelovigen meer vrijheid en een eigen - van die van de clerus onderscheiden - taak om in de concrete omstandigheden van de tijd sociaal-economisch en politiek te handelen naar de waardigheid van de mens.

In de activistische en democratiserende geest vanaf de jaren zestig en door de nieuwe mogelijkheden voor sociaal geëngageerde leken, komt het onder veel gelovige katholieken tot een expansie en grote diversiteit aan door het geloof geïnspireerde sociaal-maatschappelijke activiteiten met name rond en buiten de kerkelijke kaders. Aangemoedigd door o.a. paus Paulus VI ligt een zwaar accent op het ondersteunen van ontwikkelingsprocessen in derdewereldlanden en vredesactivisme. Het Nederlandse episcopaat ondersteunt in haar pastoraal spreken, en dikwijls ingaande op concrete situaties van maatschappelijk onrecht, over het algemeen

deze activiteiten, soms zelfs als er socialistische of marxistische methoden voor maatschappij-analyse gebruikt worden.

Zowel een bisschoppelijk beleid als een kerkelijk organisatorisch kader voor het bonte geheel van inzet voor kerk en samenleving ontbreekt echter. In 1964 komt er (na ruim 100 jaar) een nieuw reglement voor parochiële armenzorg, dat echter niet wegleidt van de traditionele bedeling. Met de Katholieke Raad voor Kerk en Samenleving creëren de bisschoppen vanaf 1975 een nationaal adviesorgaan op dit terrein. Met name de uit het arbeidspastoraat voortgekomen oecumenische Dienst Industriële Samenwerking vanwege de Kerken (DISK, 1972) richt zich steeds meer op sociaal-maatschappelijke bewustwording, stimulering van sociaal-politieke actie en ontwikkelt beleid op landelijk niveau, met een gedecentraliseerd netwerk van regionale afdelingen.

Ontstaan van diaconie

Vanaf 1980 richt de blik van sociaal bewogen katholieken zich meer op de binnenlandse armoedeproblematiek die door het bezuinigingsbeleid van de regering schrijnend wordt.

Een inventarisatie van de veelheid aan sociale activiteiten van katholieken in 1984 leidt mede tot een zelforganisatie van katholieke leken werkzaam in het domein van kerk en samenleving (dan steeds vaker, waarschijnlijk via de contacten in de oecumene, als 'diaconale praktijk' aangeduid). De institutionele kerk, verstrikt in polarisatie tussen conservatief en liberaal, houdt zich afzijdig. Betrokkenheid hangt af van deze of gene al dan niet gemotiveerde lokale kerkelijke bedienaar.

Katholieke leken ontwikkelen zodoende steeds meer draagvlak voor geloofsverdieping op het gebied van katholieke maatschappelijke betrokkenheid, theologische reflectie daarop en ideeën voor een organisatorische infrastructuur van de katholieke armenzorg. Daarin neemt, in de geest van Vaticanum II, het werken aan rechtvaardige politieke en economische structuren de centrale plaats in. Deze vorm van katholieke armenzorg duidt men vanaf die tijd aan met de term 'diaconie'. Een twintigtal katholieke organisaties richt in 1986 het Landelijk Katholiek Diaconaal Beraad (LKDB) op, centraal en landelijk overlegplatform, zonder bemoeienis van maar wel erkend door de bisschoppenconferentie. Al deze ontwikkelingen komen op de agenda van de besprekingen met het episcopaat in het vierde Landelijk Pastoraal Overleg (LPO IV) vanaf 1987.

1987-2006: Diaconaal handelen en beginnende krimp⁸

Door het ontbreken van beleid en theologische onderbouwing bij de Nederlandse bisschoppen op het gebied van kerk en samenleving, konden bij LPO IV tamelijk radicale, door een grote groep actieve leken gedragen visies ter tafel komen; de diaconale parochie met een diaconale infrastructuur.⁹ Niet de eredienst maar de dienst aan de armen zou de kern uit moeten maken van het katholieke gemeenschapsleven. Het diaconale handelen vanuit de 'option for the poor', de strijd om rechtvaardige structuren, zou volgens de protagonisten een eigen, nieuwe theologische taal doen ontstaan, een nieuwe taal- en symbolengemeenschap die van onderop groeit, democratisch en met open structuren. Een heel andere katholieke kerk, verwant aan de 'basisbeweging', dan die van de territoriale parochies en de bedelende armenzorg.¹⁰ De bisschoppen nemen deze radicale voorstellen 'in onderzoek'

en zeggen meer diaconale voorzieningen in hun eigen diocesen toe. In de jaren negentig komen er dan veel actieve betaalde diocesane diaconale werkers en parochiële diaconale groepen die gelovigen diaconaal vormen en participeren in op maatschappelijke verandering gerichte projecten. De parochiële diaconie bloeit op.

Maar ook op landelijk niveau is er diaconaal momentum. Vanuit DISK, in samenwerking met De arme kant van Nederland/EVA ontstaat een kerkelijke anti-armoedebeweging met regionale en lokale vertakkingen die tot 2014 werkt aan bewustwording en ondersteuning van mensen in armoede en hun organisaties. DISK entameert tevens vele landelijke acties. Ondersteund vanuit de uitbreidende diocesane diaconale structuren nemen katholieken deel aan maatschappijkritische projecten en de vorming en voorlichting op dat terrein. Dit 'spoor van gerechtigheid' vindt in deze jaren een steeds steviger basis in de katholieke sociale leer. (Internationaal) theologisch schuift diaconie naar het centrum van de belangstelling.¹¹

Uit hun rapport aan Rome (1998), waarin de bisschoppen nog uitvoerig ingaan op de uitbouw van de diaconie, spreekt echter een nieuw besef dat hun handelen vanaf 2001 geheel zal domineren: 'het moeten afstemmen van het kerkelijk leven op de participatie en vitale krachten en financiële middelen'; kortom een herstructurering met het oog op de in versneld tempo afnemende kerkelijke participatie en middelen. Het belang van diaconie wordt daarna nog wel onderschreven, maar heeft niet meer de actieve aandacht en steun als tevoren.¹² Na 2000 kalft het diaconale werk vanuit de bisdommen in hoog tempo af. Subsidies voor diaconale organisaties worden beëindigd en de regionale kerkelijke bestuurslaag van de dekenaten, waar veel diaconale werkers waren ondergebracht, wordt vrijwel geheel ontmanteld.

2007-2022: Een veelheid aan praktijken

Na 2007 is voor de bisschoppen diaconie beleidsmatig uit het brandpunt geraakt met de ingedaalde schrik voor de katholieke minderheidskerk in Nederland. In de plaats daarvan komt een nieuwe inzet van mensen, middelen en organisatie voor 'missionering' (catechese en verkondiging).

Diaconie komt in de context van missionering te staan als een middel tot geloofsopwekking. De inslag van de bisschoppen is sterk eucharistisch, de kerkelijke organisatie wordt daarop ingericht. Met het ontmantelen van de kerkelijke structuren en organisaties die zich bezighielden met inzet voor maatschappijkritische projecten gericht op meer gerechtigheid, is het diaconale veld voor een groot deel teruggebracht tot de activiteiten vanuit de parochies. Voor zover maatschappelijke organisaties zich nog diaconaal willen profileren vindt dat doorgaans plaats via een bezinning op de katholieke sociale leer, vrijwillig en zonder sturing door de bisschoppen.¹³

In 2007 en 2015 werd een op geheel nieuwe leest (vergeleken met de Bijstandswet en diens opvolgers) geschoeid complex sociaal bestel van maatschappelijke zorg ingevoerd, de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo). Verrassend genoeg bleek dit stelsel de ondersteuning door de kerken van de kwetsbaren in de samenleving allesbehalve overbodig te maken.¹⁴ Bijna een miljoen mensen blijven de gevolgen van materiële, sociale en geestelijke tekorten dagelijks ondervinden. De vraag naar ondersteuning door de kerken is daardoor toegenomen. De kerken zijn ook met meer middelen en menskracht die nood gaan lenigen in een veelheid en verscheidenheid aan acties en projecten. Het in aantal uitgedunde kerkvolk kent in deze periode vele sociaal zeer bewogen en actieve leden.¹⁵

Paus Benedictus XVI heeft de diaconie verankerd in de drieledige opdracht van de kerk, maar de projecten van parochianen die zich blijven inzetten voor de medemens staan dicht bij de praktijk van individuele barmhartigheid (caritas). In al hun weldoen werkt men in diaconale projecten niet aan structurele verandering en gerechtigheid, maar aan de bestrijding en leniging van maatschappelijke nood als symptoom van een op politiek, economisch en sociaal gebied falende samenleving. Barmhartigheid als symptoombestrijding, bijvoorbeeld in de vorm van inloophuizen, voedselbanken, maatjesprojecten. Dat werken aan gerechtigheid uit zicht raakt, was al in 2010 geconstateerd.¹⁶

De theologische finesses van een fundament van het handelen in de caritas theologie dan wel in de diaconale 'option for the poor'

spelen geen rol in de praktijk. Mirabile dictu worden daardoor de zo verschillende betekeniscontexten van caritas en diaconie in de parochiale praktijk van alledag uitwisselbaar. Diaconie lijkt terechtgekomen in de theologische en kerkelijke positie waar eens de caritas was: toepassingsgebied van het individuele geloof.¹⁷

Na de in recente jaren nog grootschaliger afbouw van diocesane diaconale structuren houden in 2014 en 2020 de landelijke steunpilaren van het diaconale werk op te bestaan (DISK, LKDB), in 2022 de bijbehorende website en het tijdschrift.¹⁸ In de plaats van het door leken gedragen LKDB treedt het in de kerkelijke organisatie geïncorporeerde 'Officium Caritatis', een adviescommissie ten dienste van de bisschoppelijke verantwoordelijke voor kerk en samenleving die ook de voorzitter is.

Behalve de ondersteuning en uitvoering van 'diaconale' projecten door organisaties, instellingen en fondsen (zich oriënterend op de katholieke sociale leer) wordt de 'diaconale' inzet met name gedragen door kerkmensen maar in toenemende mate in gemengde vormen van kerkelijke en burgerlijke organisaties en financiering, naar gelang de specifieke noden.

Waar het denken over diaconie, diaconaal beleid en de diaconale organisatie tot een minimum is teruggebracht blijven de bisschoppen de opmerkelijke veelheid aan 'diaconale' projecten

Foto bij artikel "Kardinaal Eijk brengt diaconaal werkbezoek aan de Achterhoek" op de website van het Aartsbisdom Utrecht (www.aartsbisdom.nl), december 2018.

steunen met onder andere werkbezoeken, prijzen en opleidingen.¹⁹

De nog niet geheel doorgronde nieuwe aanzetten voor het katholiek sociaal handelen door paus Franciscus leveren nieuw enthousiasme en bevestiging van het belang van diaconale projecten. Onduidelijk nog blijft de impact op het katholieke sociale handelen van door paus Franciscus gepropageerde begrippen als 'ecologische bekering' en methoden als dialoog, mildheid en broederlijkheid.²⁰

Een spoor van gerechtigheid?

Kerkelijke armenzorg is in 2023 dus allesbehalve overbodig. Maar de vraag betreft hulp bij het delgen van individuele nood, ontstaan door tekortkomingen van het politieke en economische systeem. Dit past bij de traditionele bedelende armenzorg van de rooms-katholieke kerk (de 'caritas').

Katholieke 'diaconale' projecten onderscheiden zich daardoor thans niet langer door een streven naar gerechtigheid, begrepen als het opheffen van structurele oorzaken van noden in het politieke en sociaal-economische domein. Katholieke diaconie 1965-2022 lijkt een spoor van die gerechtigheid.

Mr. drs. J.A.G.M. (Hans) Rutten STL (1960) is werkzaam als notarieel juridisch medewerker in Amstelveen. Hij studeerde theologie, wijsbegeerte en recht aan de Radboud Universiteit Nijmegen. E-mailadres: hrulocal@gmail.com

Noten

- 1 Dit artikel is een verkorte bewerking van een masterscriptie aan de Radboud Universiteit (maart 2023). Een exemplaar van de scriptie met veel uitvoeriger literatuurlijst bevindt zich in het Katholiek Documentatiecentrum aan de UB Nijmegen. Een nadere historische differentiatie wie 'de armen' zijn, moet om beknoptheidsredenen hier achterwege blijven.
- 2 L. van der Valk, *Van pauperzorg tot bestaanszekerheid. Een onderzoek naar de ontwikkeling van de armenzorg in Nederland tegen de achtergrond van de overgang naar de algemene bijstandswet 1912-1965* (Delft 1986).
- 3 M. Hoogenboom, *Standenstrijd en zekerheid. Een geschiedenis van oude orde en sociale zorg in Nederland* (Amsterdam 2004).
- 4 A.W.J. Houtepen, 'Gerechtigheid in honderd jaar sociale encyclieken' in: W.A. Arts e.a. (red.), *Tempora Mutantur. Over maatschappelijke verandering en ontwikkelingen in het sociale denken*, *Annalen van het Thijmgenootschap* (Baarn 1992) 28-50; M. Zięba, *Papal Economics. The Catholic Church on Democratic Capitalism*, *from Rerum*

- Novarum to Caritas in Veritate* (Wilmington 2013).
- 5 Wat betreft de voorgeschiedenis per sector: T. Duffhues, A. Felling en J. Roes, *Bewegende patronen. Een analyse van het landelijk netwerk van katholieke organisaties en bestuurders 1945-1980* (Nijmegen 1985).
 - 6 L. Brouwer, E. Schraven en R.K. Kerkgenootschap in Nederland, *Eindrapport van de commissie diaconale activiteiten in de Nederlandse kerkprovincie* (Utrecht 1984).
 - 7 C. Betschart, 'L'Imago Dei dans Gaudium et spes. La relation entre anthropologie et christologie en vue d'une anthropologie théologique postconciliaire' in: *Teresianum* 69 nr. 1 (2018) 115-155; D. Dorr, *Option for the Poor and for the Earth. From Leo XIII to Pope Francis* (Maryknoll 2016).
 - 8 M. van den Bos, *Verlangen naar vernieuwing. Nederlands katholicisme 1953-2003* (z.p. 2012).
 - 9 J. Zuidgeest, *(Parochiële) diaconie. Werkdocument LPO 27-29 november* (Utrecht 1987).
 - 10 H. Spee en Ph. Cremers, 'Een diaconale gemeenschap? graag...maar hoe?', *Praktische Theologie* nr. 6 (1987) 521-541.
 - 11 E. Borgman, *Sporen van de bevrijdende God. Universitaire theologie in aansluiting op Latijnsamerikaanse bevrijdingstheologie, zwarte theologie en feministische theologie* (Kampen 1990); N. Mette, 'Solidariteit met de geringsten. Gemeenteopbouw door actieve dienst van getuigenis', *Concilium. Internationaal Tijdschrift voor Theologie* nr. 4 (1988) 67-73.
 - 12 Bisschoppen van Nederland, *De R.K. Kerk in Nederland aan het begin van een nieuw millenium (Ad limina bezoek 2004)* (Utrecht 2004) 24.
 - 13 R. van Mulligen en W. Beekers (red.), *De goede gemeenschap. Katholiek sociaal denken over politiek en maatschappij* (Amersfoort 2018).
 - 14 H. Noordegraaf, *Kerk en Wmo: de eerste vijf jaren (2007-2011): een onderzoek naar (kritische) participatie van kerken in de Wmo* (Groningen 2012).
 - 15 Om een indruk te krijgen van de veelheid en diversiteit aan diaconale acties zie: <https://www.aartsbisdom.nl/home/diaconie/ariens-prijs-diaconie/> (geraadpleegd op 5 november 2023).
 - 16 Werkgroep Arme kant van Nederland/EVA en Kerk in Actie, *Armoede en recht doen - helpen onder protest in de praktijk* (Utrecht 2010).
 - 17 Zie bijvoorbeeld het statement 'diaconie (=caritas)' op de website van het bisdom Den Bosch, <https://www.bisdomdenbosch.nl/leef-je-geloof/solidariteit-naasten-liefde-beleven/> (geraadpleegd op 5 november 2023).
 - 18 H. Crijns en T. Hoekstra, *Landelijk bureau DISK 42 jaar* (z.p. 2014).
 - 19 Nederlandse bisschoppen, *Herbergzaam Nederland. De praktijk in de Nederlandse kerkprovincie* (Utrecht 2016).
 - 20 S.S. Braun, 'Pope Francis and Economic Democracy. Understanding Pope Francis's Radical (yet) Practical Approach to Political Economy', *Theological studies* nr. 1 (2020) 203-224; M. Doak, 'As the World Burns. *Laudato Si'*, The Climate Crisis, and the Limits of Papal Power' in: M.T. Eggemeier, P. J. Fritz and K.V. Guth ed., *Religion, Protest, and Social Upheaval* (New York 2022) 69-90; F. van Iersel, 'Wat heet liefde? De relevantie van 'Fratelli Tutti' voor caritas en diaconie', *Diakonie & Parochie* nr. 2 (2021) 9-12.